

NEKOLIKO RIJEČI O UVJETOVANOSTI KARIJERE I POLITIKE NA PRIMJERU FRANJE I JAKOVA FANCEVA

Mira Kolar-Dimitrijević

(Odsjek za povijest, Filozofski fakultet – Zagreb)

U djetinjstvu je Stanko Lasić prijateljevao sa sinovima Jakova Fanceva, brata književnoga povjesničara Franje Fanceva. To je prijateljstvo zbilježio u svojoj autobiografiji. Braća Fancev rođena su u Virju i činilo se da će obojica imati blistavu karijeru, sve dok se nije umiješala politika. Prilog se bavi posljedicama jednoga političkog događaja u Galdovu 1920. koji je obilježio karijere braće Fancev, a namjera mu je da preko dviju biografija prikaže društveni život u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova.

Ključne riječi: Franjo Fancev, Jakov Fancev, Virje, Stjepan Radić, Galdovo, Karlovac, politika

Čitajući *Autobiografske zapise* napisane na kraju 20-og stoljeća uočila sam da Stanko Lasić velikim simpatijama spominje obitelj Jakova Fanceva koja je u Karlovcu stanovala u kući na uglu današnje Preradovićeve i Šebetičeve ulice, posve blizu zgradi Prve hrvatske štedionice gdje je živjela obitelj Lasić nakon što se preselila iz Gaze. Lasić piše da su se on i godinu i pol dana stariji brat odmah sprijateljili s Fancevima, jer je “za njih ulica bila isto što i za nas: nadmetanje, juriš, razaranje.”¹ Tri brata Fancev – Bojo, Mladen i

¹ Stanko Lasić, *Autobiografski zapisi*, Zagreb 2000, str. 45.

Dražen – bili su sinovi Jakova Fanceva, kojega Stanko Lasić opisuje kao blagog i uvijek ozbiljnog čovjeka s velikom francijozefovskom bradom, vjerojatno visokog činovnika u karlovačkog poglavarstvu.² Na kćer se Jakova Fanceva dakako u tim muškim igrama nije računalo, a ona je uostalom bila i starija te je već “hofirala” piše Lasić. Lasić je donekle pratio sudbinu braće, a osobito srednjeg sina Mladena, inače zaslužnog za osnivanje Instituta za brodogradnju. Lasić piše da su Lasićevi i Fancevljevi dečki u Karlovcu svojim roditeljima zadavali probleme. Tukli su se, razbijali i organizirali čitave vojske koje su se tukle s drugim dječaćkim vojskama pri čemu su često stradali izlozi i prozori pa su roditelji morali namirivati štetu. Bilo je to dakako vrijeme od 1934., kada je Stanko Lasić pošao u prvi razred osnovne škole, pa do Drugog svjetskog rata.

Moj interes za obitelj Fancev povezan je uz Virje, gdje sam šest godina išla u osnovnu i građansku školu. Za mene je već tada prezime Fancev bilo visokocijenjeno kao i prezimena Rusan, Sudeta ili Šignjar (po kojem se zove današnja škola u Virju). Nisam znala da je prezime Fancev vrlo rijetko na našim prostorima: 1976. prema *Leksikonu prezimena SRH* bilo je svega 38 osoba koje su nosile to prezime, a živjele su u Virju, Zagrebu ili Karlovcu i sve potječu od iste virovske obitelji.³ Od tih 38 nositelja prezimena Fancev 25 je osoba živjelo u Virju, a oni u Zagrebu i Karlovcu potječu od Jakova Fanceva odnosno njegovih sinova Boje, Mladena i Dražena, jer dr. Franjo Fancev nije imao djece. Prezime Fancev ne nalazimo u najstarijem popisu prezimena u Virju iz 1659–1733,⁴ ali 1868. godine, prema *Statusu animarumu* koji se čuva u Župnom uredu Sv. Martina u Virju i koji je obradio virovski župnik Gustav Kuzmić 1984. godine, u Virju je pod br. 199 živio neki Stjepan Fancev.⁵ Fancevljevi su dakle bili došljaci u Virje i, kako to već biva po našim selima, dugo ih Virovci nisu prihvaćali kao svoje te njihova imena ne nalazimo u upravama brojnih virovskih zadruga i štedionica. Iako nisu imali mnogo zemlje, bavili su se poljoprivredom, a dva su Fanceva –

² Isto. Stanko Lasić mislio je da je Jakov Fancev bio činovnik Gradskoga poglavarstva. Međutim on je cijeli život bio zaposlen u Kotarskoj oblasti na zadružnim poslovima za čitavo karlovačko okružje.

³ Prema *Leksikonu prezimena SRH*, Zagreb 1976, u Virju je živjelo 25 Fanceva (15 muškaraca i 10 žena), u Zagrebu 8 (4 muškarca i 4 žene), a u Karlovcu 5 (4 muškarca i 1 žena). Prema tomu Virje je domicil, izvorište obitelji Fancev. Izvan tih mjesta nema toga prezimena.

⁴ Stjepan Krivočević, Najstariji popis prezimena u Virju od 1659–1700–1733, *Podravski zbornik* '87, Koprivnica 1987, 98–99.

⁵ Gustav Kuzmić, Prezimena u Virju 1868, *Virje na razmeđu stoljeća*, br 2, Virje 1984, 69.

Franjo i Jakov – iskoristili prvu priliku da se školuju i da se uvrste u redove državnih činovnika. Braća su povremeno svraćala u Virje i to do 1923. kada im je umro otac, odnosno do 1939. zbog majke Marije, ali je majčinom smrću i već ranije podijeljenom imovinom izostao sindrom pčelinje matice i braća više ne dolaze u Virje.

Danas je u Virju stalno prisutan samo dr. Franjo Fancev, kroz poprsje podignuto u virovskom parku, nakon što je u Virju održan dio znanstvenog skupa o ovom istaknutom filologu i objavljen 1998. godine i poseban zbornik.⁶ Drugi se brat Jakov ni jednom riječju ne spominje u *Zborniku*, iako i on ima vrlo zanimljivu, makar posve različitu sudbinu od Franjine. S ovih nekoliko redaka želim ukazati kako je u prošlosti na hrvatskim prostorima teško bilo ostvariti karijeru. Povodeći se za primjerom Franje Fanceva koji traži da se u povijest narodnoga preporoda uvrste svi njegovi zaslužnici⁷, želim ukazati da bi trebalo provesti veliku čistku, odnosno nadopunu postojećeg. Neka ostane zasluga onima koji su je već stekli, ali neka se prizna nešto i onima koji, iz objektivnih ili subjektivnih razloga, često i ne svojom krivnjom, nisu imali sreću da budu režimu “po čudi”.

Sudbina Jakova Fanceva nesumnjivo je utjecala na ambicioznog Franju, jer se vrlo uspješno prilagođavao ponašanju koje je državna vlast zahtijevala od svojih službenika. Nastojao je, koliko je to uopće bilo moguće, izbjeći bilo kakav angažman u politici te svoju karijeru ostvariti radom u Sveučilišnoj biblioteci od 1908. do 1927. odnosno kasnije na Filozofskom fakultetu do smrti. No kada povjesničar zagrebe ispod površine životopisa Franje Fanceva, vidi se da su oba brata bila pristaše federativnog uređenja jugoslavenske države, pa i simpatizeri Stjepana Radića i seljačkog pokreta, ali je Franjo imao kritički stav prema Mačekovoj politici uoči Drugog svjetskog rata te je odbio aktivnije angažiranje u Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS), a isto tako je, kao član Hrvatskog sabora, 1942. godine kritizirao i rad Nezavisne države Hrvatske. Ne bih htjela prognozirati sudbinu dr. Franje Fanceva da nije umro 1943. godine. No takovu su sreću imali mnogi hrvatski intelektualci koji su oslobođeni krivnje za suradnju s okupatorom i presuda koje

⁶ *Zbornik o Franji Fancevu*, Zagreb 1997. Ured. Tihomil Maštrović i Stipe Botica. Prvi sumarni rad o Fancevu objavio je prof. Stanko Gašparović, Franjo Fancev, *Hrvatska revija*, 15, Zagreb 1942, 665–668.

⁷ Fancev je napisao rad “Zašto je prof. dr. Ljudevit Jelačić Buzimski god. 1824. bio lišen službe” (*Hrvatska revija*, 1937, str. 518. (Marinko Šišak, Fancev o narodnom preporodu. *Zbornik o Franji Fancevu*, Zagreb 1998, 75).

su većinu hrvatskih intelektualaca izbacile iz javnog djelovanja 1945. godine, osakativši time društveno stvaralaštvo tih vremena.

Zanimljiva je usporedba životnog puta dr. Franje Fanceva sa životom kotarskog načelnika i zadružnog povjerenika Jakova Fanceva.

Franjo Fancev (Virje, 24. IX. 1882. – Zagreb, 1. IV. 1943) polazio je osnovnu školu u rodnom mjestu. Prva četiri razreda gimnazije završio je u Bjelovaru (1894–1898), a više razrede do 1902. u donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu. Prva dva semestra Mudroslovnoga fakulteta polazio je u Zagrebu, ali je 1903. do 1907. studirao u Beču te je studij slavenske i romanske filologije završio 16. srpnja 1907. doktoratom iz filozofije kod Vatroslava Jagića te je na osnovi znanstvenog interesa stvoreno jedno prijateljstvo koje se može pratiti kroz pisma od 1907. do 1921. godine.⁸ Dva mjeseca kasnije zaposlio se u bjelovarskoj gimnaziji, da bi već 17. rujna 1909. postao pristav u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, položivši 31. listopada 1909. državni profesorski ispit iz hrvatsko-srpskog i francuskog jezika i književnosti u Beču.⁹ To je vrijeme kada se intenzivno bavi jedinim podravskim ilircem Ferdom Rusanom.¹⁰ Zbog prikupljanja materijala o Rusanu Fancev često dolazi u Virje te očito ima velik utjecaj na Virovce koji se politički ponašaju drugačije nego susjedna mjesta.¹¹ Virovci izražavaju slavenstvo radićevskog tipa s jakom dozom privrženosti vlastitoj baštini. U Beču je Fancev postao svjestan multikulturalnosti na našim prostorima. Prošlost, protkana migracijama uzrokovanim ratovima najbolje se vidjela na dijalektima, ali i vjerama. U samom je početku svoga znanstvenog rada Fancev objavio članak “Sveta

⁸ *Korespondencija Vatroslava Jagića*, (ured. Petar Skok), Knjiga 1, Zagreb 1953, str. 388–423. Pisma su datirana od 1907–1921, a priredio ih je za tisak dr. Ivan Esih.

⁹ Hrvatski državni arhiv, (dalje: HDA), *Personalni dosije* iz prosvjete, kut. 88. – Fancev.

¹⁰ F. Fancev, *Ferdo Rusan (1810–1874) o stotoj obljetnici njegovog rođenja*. Knjižnica Braće Hrv. zmaja, sv. IXI, Zagreb 1911, 1–84. V. Jagić je u pismu iz 11. lipnja 1911. napisao Fancevu da je još od rane mladosti bilo poznato ime Rusana jer su mu dva ujaka, oba dobri pjevači, jedan fratar a drugi klerik, pjevali patriotske pjesme i da mu je drago da su ga Zmajevci pozvali na promociju, ali da je zbog svojih 73 godine oprezan. (*Korespondencija Vatroslava Jagića*, Knjiga 1, Zagreb 1953, str. 403, Pismo Jagića Fancevu iz Beča 11. VI. 1911.) Nažalost Fancev je priređujući izbor Rusanovih pjesama za tisak vršio kojekakve jezične i pravopisne intervencije u samim pjesmama, što mu baš ne služi na čast. No vrijeme je bilo takvo gdje se staro nastojalo prilagoditi novom, pa su u tom žrvnju mnogo stradali i originalni Rusanovi radovi i pjesme. (M. Kolar-Dimitrijević, *Ferdo Rusan. Život i djelo*, Samobor 2004, 134–135.)

¹¹ Fancev je napisao članak “Ferdo Rusan. (O stotoj godišnjici rođenja)”, *Narodne novine*, Zagreb, 1910, br. 282; “Još nešto o virovskom dobrovoljnom kazalištu”, *Narodne novine*, 1910, br. 286; Ferdo Dragić Rusan, Zagreb, 1911, sv. 19. knjižnice braće Hrvatskoga Zmaja.

braća Ćiril i Metod, slavenski vjerovjesnici. Slavensko bogoslužje".¹² Dvije godine kasnije već je završio svoja proučavanja hrvatsko-srpskog narječja ili dijalekata Virja, odnosno dijalekata na području od Koprivnice do Pitomače.¹³

Rat je zakočio Fanceva. Habilitacijski ispit i nastupno predavanja obavio je Fancev u lipnju 1914. u Zagrebu te je rješenjem Zemaljske vlade od 12. kolovoza dobio pravo predavanja na Fakultetu. Bio je mobiliziran krajem 1914. i Jagić se u jednom pismu zgraža što Fancev i Prohaska nisu izuzeti od sudjelovanja u ratu i što prijeti stradavanje ponajboljih članova naše mlade inteligencije.¹⁴ Jedno vrijeme Fancev je predavao u vojnoj školi, a onda je radio i u jednom vojnom skladištu. Iz Jagićeva se pisma datirana u ožujku 1916. doznaje da je nakon nezatnog ranjavanja Franjo Fancev ponovno u Zagrebu. Znači da je bio i na bojištu, a onda je, iskoristivši svoje znanje ruskog jezika, do 1917. bio prevoditelj u Harthu kod Amstetтена gdje je bio ruski logor.¹⁵ Fancev je još 1904. bio u vojnoj evidenciji kao pješadijski kaplar u Varaždinskom 16 puku, a 1910. bio je na oružničkoj vježbi u Nevesinju pa je očito spoznao sve nevolje i užase rata.

Franjo Fancev je 1918. ponovno na radu u Sveučilišnoj biblioteci. Međutim prilike su bile takve da je rad Sveučilišne biblioteke sveden na najmanju moguću mjeru i Franjo Fancev se 1920. pohvalio Jagiću da se tek sada može ponovno prihvatiti svojih 1914. prekinutih poslova i istraživanja.¹⁶ Od 21. veljače do 30. rujna 1919. upravitelj je, a potom ravnatelj knjižnice, naslijedivši Velimira Deželića. Tako je potvrđeno i od najviše vlasti 7. listopada 1924. godine, kada je izvršeno prevođenje činovnika u državnu službu. Ono što je Fancev učinio u Sveučilišnoj biblioteci vrijedno je svake pohvale. Odan i predan udario je temelje moderne biblioteke, srediivši je organizacijski i sadržajno, koristeći se i iskustvima Francuza i iskustvima ostalih naroda čije je jezike poznao.¹⁷ Zahvaljujući Fancevljevu dugogodišnjem radu

¹² Franjo Fancev, Sveta braća Ćiril i Metod, slavenski vjerovjesnici. Slavensko bogoslužje, *Hrvatske novine*, 1905, br. 3–36.

¹³ F. Fancev, Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie. Der Kaj-Dialekt von Virje mit Berücksichtigung der Dialekte Podravina's (Koprivnica – Pitomača), *Archiv für slavische Philologie*, Berlin, 1907, sv. 29, 305–389.

¹⁴ *Korespondencija*, str. 414. – pismo Jagića Fancevu od 23. XII. 1914.

¹⁵ Vida Flaker, Pisma F. Fanceva Milanu Rešetaru (1910–1939.), *Zbornik*, n. dj., 239.

¹⁶ Isto, str. 423. – Fancev Jagiću od 12. II. 1921.

¹⁷ Josip Stipanov, Franjo Fancev – ravnatelj Sveučilišne knjižnice, *Zbornik*, n. dj., 203–223. Bio je 1911. u Ženevi na knjižničarskom kursu.

približena nam je građa iz stare književnosti pisana na kajkavskom dijalektu. Osim toga, bavio se i protestantskom književnošću, hrvatskim narodnim preporodom i dubrovačkim krugom, ali i glagoljicom, obavljajući istraživanja savjesno i profesionalno i surađujući s drugim znanstvenicima srodnog interesa.¹⁸

Promjena u njegovom životu nastaje 1926. godine, kada je ukazom kralja imenovan za redovnog profesora hrvatske i srpske književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (na mjesto Branka Vodnika), ali je do dolaska Mate Tentora 31. III. 1927. nastavio voditi i biblioteku.¹⁹ Naime, Stjepan Radić, postavši 17. studenog 1925. ministar prosvjete u Pašićevoj vladi, umirovljuje devetoricu sveučilišnih profesora: Milana Preloga, Vladimira Dvornikovića, Ferdu Kocha, Marina Kiseljaka, Petra Bulata, Grgu Novaka, Vojislava Radovanovića, Branka Vodnika i Artura Schneidera. Međutim ne bih mogla utvrditi da je imenovanje Franje Fanceva u vezi sa Stjepanom Radićem, jer kraljev ukaz potječe od 23. lipnja 1926, a Radić je bio ministar prosvjete samo do 15. travnja 1926. Napredovanje očito ima drugi uzrok, možda preko ruskih emigranata i Jagićevih prijatelja ili prijatelja kulta sv. Ćirila i Metoda preko kojih se pokušala izvršiti određena asimilacija Hrvata u troimeni narod. To potvrđuje i orden Svetog Save III. stepena kojim je kralj Aleksandar nagradio 23. prosinca 1925. Franju Fanceva, a 27. siječnja 1928. i ordenom Bijelog orla. Dakle, bio je poslušnik kao i Ferdo Šišić, ali su svoj položaj obojica koristila za dobro znanosti. Fancevu su se otvorila vrata i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti: 1925. izabran je za dopisnog, 1929. za izvanrednog, a 1940. za pravog člana Akademije. Djelovao je kao urednik *Građe za povijest književnosti hrvatske*, uređivši 11–15. svezak, što je bila velika umještost s obzirom na slabo financiranje Akademije. Bio je dva puta i dekan Filozofskog fakulteta (1928/29. i 1940/41), dakle u vrijeme najžešćih političkih promjena. I 1935. i 1938. godine odbija kandidaturu na listi Hrvatske seljačke stranke te kao dekan vodi žestoke sukobe zbog preslabog financiranja Fakulteta. Jako je zadovoljan kada je u kolovozu 1939. došlo do sporazuma Cvetković-Maćek, videći u tome sporazum Hrvata i Srba.²⁰

¹⁸ Uvid u to može se dobiti kroz spomenuti *Zbornik o Franji Fancevu*.

¹⁹ Ukaz je potpisao kralj pod Pr. 206/23. VI. 1926, a prosljedio načelnik ministarstva prosvjete I. Kangrga. (HDA; Dosije F. Fancev).

²⁰ V. Flaker, n. dj., 242.

Franjo Fancev živio je u skladnom braku s Blankom rođ. German s kojom se oženio 26. ožujka 1917. u Bjelovaru. Nisu imali djece. Da je Franjo Fancev bio vezan uz obitelj, saznajemo iz sažalnice koju mu je u povodu majčine smrti uputio Milan Rešetar, a na koju je odgovorio 23. travnja 1939. godine: *“Ja tek sada proživljavam konačni raspad kućnog ognjišta, jer iako davno rastavljen od braće i sestara od sada ne ćemo imati više zajedničkog doma ni ognjišta, što je zacijelo važnije bilo u životu nas seljačke djece negoli gradske, kod koje redovno i ne postoji seljačko shvaćanje doma.”*²¹

O životu Franjina mlađega brata Jakova Fanceva (Virje, 1886) znamo za sada mnogo manje. Umro je najvjerojatnije u Karlovcu. Završio je Pravoslavni fakultet u Zagrebu te je od 1909. u državnoj službi. Za vrijeme Prvog svjetskog rata bio je u vojsci.²² Kraj rata dočekao je već kao kotarski pristav u Slunju, a premještaj u Sisak bio je za njega veliko unapređenje. Sisak je u to doba bio formiran kao oveći industrijski grad i željezničko čvorište, a položaj na Savi još mu je uvijek davao važnost kao spoj Slavonije i Hrvatske, nezaobilazan na putu za Bosnu i prema moru. Kao razvijeno industrijsko i prometno ali i uslužno središte, Sisak je imao vrlo živ politički život i u njemu su se odražavali svi sukobi koji su potresali mladu jugoslavensku državu. U takvoj sredini našao se mladi pristav Jakov Fancev da, prvo kao desna ruka kotarskog predstojnika Franje Srčana, a kasnije i kao kotarski predstojnik, vodi brigu o redu i miru u Sisku. Sisak je imao status grada u kojem još uvijek nisu bila potpuno stopljena dva njegova dijela – Vojni i Građanski Sisak – te je svaki dio njegovao neke svoje posebnosti i razvijao posebnosti svog društvenog života.²³

Već 1919. za banovanja Ivana Palečeka pokazuje se da je političke prilike u zemlji nemoguće srediti dominacijom Beograda nad ostalim dijelovima. Obećani parlamentarni sustav nikako da se razvije, jer je centralizacija države izazvala velike otpore u pokrajinama koje su do tada imale određenu autonomiju, a kroz sabore i određen sustavni život. Neke su vijesti o nemogućnosti sređivanja stanja u zemlji doprle i u inozemstvo pa su u ožujku 1920. vlasti odlučile provjeriti raspoloženje naroda na općinskim i

²¹ V. Flaker, n. dj., str. 256.

²² Nažalost kako je nestao osobnik iz personalnog dosjea u Hrvatskom državnom arhivu, nestali su i glavni podaci i podaci vezani uz vojnu službu i napredovanje pa smo ih morali sastavljati sistemom mozaika.

²³ Mira Kolar-Dimitrijević, Društveno-ekonomski razvoj Siska od 1919. do 1941. godine. U: *Prilog gospodarskoj povijesti Siska između dva svjetska rata*, Sisak, 2005, 17–24. i d.

gradskim izborima. Pritom su morale dopustiti da se održavaju predizborni sastanci i agitacije, kako je i bio običaj od starine. Kako je Antun Radić umro 10. veljače 1919. godine, režim se najviše bojao grlatog i skupštinski vrlo aktivnog Stjepana Radića koji je vrlo glasno kritizirao stavove vlade, gušenje individualnih sloboda, nestanak autonomije, a osobito činjenicu što se cijelom novom državom upravljalo iz Beograda. Vlasti su osobito smetali zahtjevi Stjepana Radića da se Hrvatska ustroji kao republika i da sve u državi bude podređeno interesima seljaka. Uvođenje nezavisnih seljaka u politiku silno je smetalo demokrate i radikale na vlasti, jer nisu mogli uspostaviti kontrolu nad najbrojnijim dijelom stanovništva. Republikanska je ideja Stjepana Radića jako privlačna seljaštvu kojemu je dosta i kralja i monarhije i rata i bolesti pa Radić u narodu biva dobro prihvaćan te se osjeća da njegova mala predratna Hrvatska pučka seljačka stranka pretvorena u Hrvatsku republikansku seljačku stranku jača, raste i ugrožava postojeći monarhistički poredak na kojem je kralj od Ujedinjenja insistirao kao nešto što se uopće ne može dovoditi u pitanje. Stoga vlasti od Svetozara Pribičevića odnosno podbana Potočnjaka dobivaju nalog da s najvećom pozornošću prate Radićeve skupštine, kako bi našli izgovor za njegovo uhićenje i tako ga eliminirali iz političke borbe. Vlast je čak blaža u odnosu na komuniste koji osvajaju radničko stanovništvo gradova, što se onda i pokazalo na gradskim izborima 1920, kada komunisti dobivaju svugdje po nekoliko zastupnika, a u nekim gradovima i većinu.

Međutim u predizbornoj borbi za općinske izbore u 29. veljače 1920. Radić u Zagrebu u Zaplatičevoj gostionici dogovara taktiku sa svojim članstvom, 3. ožujka drži govor u Vrapču, a onda 7. ožujka 1920. drži pred Pokornyjevom tvornicom konjaka želeći umanjiti jakost komunista.²⁴ Policija i žandarmerija u Vrapču uložili su puno truda da Radićeve govore prikažu kao antidržavne, a toj se kampanji pridružio i socijaldemokrat Vladimir Bornemissa koji je napisao članak “Gospodin Radić, habsburški agent” u *Novoj istini*²⁵, želeći što više umanjiti utjecaj stranke Stjepana Radića na gradskim izborima u Zagrebu. Policija nikako ne može skupiti dovoljno materijala za ponovno zatvaranje Stjepana Radića i nada se da će joj sljedeći Radićev istup pružiti dovoljno materijala za zatvaranje.

²⁴ Zdenka Šimončić-Bobetko, Mjesna politička organizacija SRPJ(k) Zagreba 21. ožujka 1920. Zbornik *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata*, Zagreb 1968. 170–196.

Osjećajući preveliku jakost komunista i socijaldemokrata u Zagrebu, tada najproleterskijem gradu nove države, Radić prebacuje svoju agitaciju za općinske izbore izvan Zagreba te 14. ožujka drži govor u Bjelovaru u kojem napada komuniste koji bi željeli baciti zemlju u totalni kaos i revoluciju, te se zalaže za mir i red. Državno je nadodvjetništvo u Zagrebu bilo razočarano kad je od svog povjerenika primilo izvještaj da Radić nije govorio ni protiv države ni protiv vladara te da nema nikakvog povoda da ga se ponovno zatvori, kako su to tražili demokrati.²⁶

Radić ide i u Turopolje, približavajući se tako sve više svojem rodnom kraju te, očekujući punu podršku seljaštva prigodom općinskih izbora, 21. ožujka 1920. godine zakazuje skupštinu u Sisku i susjednom Galdovu. Čini se da je u agitaciju za ove izbore bio uključen i filolog Franjo Fancev.²⁷ U najvećoj uzrujanosti policija očekuje Radićeve govore, nadajući se da će joj jedan istup omogućiti da ponovno zatvori Radića. Stoga vlast šalje svoje povjerenike da slušaju što Radić govori. Na skupštinu u Galdovo otišla su čak dva najviša predstavnika lokalne vlasti u Sisku – dr. Franjo Srčan,²⁸ kao prvi kotarski predsjednik i Jakov Fancev, kao drugi kotarski predstojnik.

²⁵ *Nova Istina*, 14. III. 1920. Osobito se na Radića okomio tadanji podban F. Potočnjak koji je na gradskim izborima u Zagrebu bio izabran za jednog od 20 komunističkih zastupnika.

²⁶ Državni arhiv Zagreb, Obiteljski fond Radić, kut. 1. Dopis Državnog odvjetnika u Bjelovar br. 23 prs od 29. III. Državnom nadodvjetniku.

²⁷ Taj mi je podatak 2007. godine priopćio mr. sc. Hrvoje Petrić s Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

²⁸ Dr. Franjo Srčan (Zagreb, 9. VIII. 1877. –) završio je 1895. gimnaziju u Zagrebu, a nakon toga i potpuni Pravoslavni fakultet stekavši 1902. i doktorat. Položio je 1898. i ispit iz državnog računovostva te je od 1897. radio u Računarskom uredu u Zagrebu. Od 1902. počinje njegovo seljenje po raznim županijskim i kotarskim oblastima: prvo je radio u Ogulinu kao tajnik županije, a onda kao pristav kotarske oblasti. Nakon odlaska Khuena Héderváya, koji mu je očito bio zaštitnik, premješten je u listopadu 1903. u Gračac, a uskoro zatim u Delnice. Od polovice 1905. radi kod kotarske oblasti u Novom Marofu, a u studenom 1911. upravitelj je kotara Klanjec. Tek naredbom bana Škrleca povjerena mu je u siječnju 1916. uprava kotara Sisak, a u srpnju 1919. pod zaštitom Svetozara Pribićevića postao je kotarski predstojnik I. razreda koji položaj drži do 22. travnja 1921. kada je postavljen za podžupana Virovitičke županije. Iako se Srčan nije pokazao naročito sposobnim velikim županom, 1924. prilikom potvrđivanja državnih činovnika dr. Jovan Božić te banski savjetnici Čimić i Gojković traže da se Srčan zadrži u službi. Premješten je u Sušak, ali je kraljevim ukazom od 11. studenog 1925. ipak umirovljen, očito na traženje Stjepana Radića koji je u to vrijeme bio ministar prosvjete. Zanimljivo je da je 1930. godine Petar Zrelec, koji je bio umiješan u sisačku aferu 1920, tražio da se Srčan ponovno reaktivira u državnoj službi. Međutim, on se već 1926. nastanio u Postojni odakle mu je bila supruga, a kasnije se preselio u Ljubljanu i nije više želio stupiti u državnu službu. Da je bio i poprilično korumpiran pokazuje njegova imovina, jer mu

Sisak je u to doba bio prepun solunskih dobrovoljaca u potrazi za boljim i lakšim kruhom nego što su ga imali u ratom opustošenoj Srbiji. Na čelu im je bio umirovljeni potpukovnik Petar Tesliće, koji je upravo uz pomoć vladinih odredaba o zatvaranju pecara na veleposjedima počeo izgrađivati svoje sisačko industrijsko carstvo. Teslić je bio poznat po batinjanju hrvatskih seljaka 1918. i 1919. godine, postupku koji je u Hrvatskoj izišao iz prakse još u vremenu carice Marije Terezije. Kotarski načelnik Srčan bio je tada pristaša Demokratske stranke kojoj je u to vrijeme pripadao i Svetozar Pribićević, tada Radićev najljući neprijatelj, jer mu je Radić gotovo omeo bezuvjetno ujedinjenje tražeći da se ujedinjenje provede nakon dogovaranja delegacija, pripremili su se za Radića te su sisački socijaldemokrati Stevo Komerički i Josip Furdek kasnije izjavili Radićevom odvjetniku dr. Radivoju Valteru da su ih vlasti tražile da razbiju Radićevu skupštinu u Sisku.²⁹

Skupština je doista i bila raspuštena ali ne zbog socijaldemokrata i radništva već zbog pucanja pukovnika Pere Teslića na skupštini, pri čemu su neki meci bili usmjereni i prema tribini na kojoj je govorio Radić. Petar Teslić je u to vrijeme već odredio Sisak kao područje na kojem će uz pomoć raznih koncesija iz Beograda izgraditi svoje industrijsko carstvo, a bio je izraziti protivnik seljačkih intervencija u društveno uređenje.³⁰ Kada je Radić na sisačkoj skupštini počeo govoriti, članovi su Demokratske stranke Radiću dobacivali da je talijanski plaćenik, a antiradićevsko raspoloženje skupštinara bilo je ojačano Teslićevim hicima.³¹

Radić je nakon toga krenuo u Galdovo i tamo je istog dana pred oko trideset tisuća ljudi govorio sat i pol. Što je točno govorio ni danas se ne može ustanoviti, jer se Srčanov izvještaj jako razlikuje od izvještaja Jakova Fanceva koji je bio zadužen da službeno prati tok galdovačke skupštine.

je za preseljenje iz Osijeka u Sušak trebalo 12 željezničkih vagona u koje je smjestio namještaj od pet soba, a državnom računovodstvenom uredu podnio je račun za to preseljenje u iznosu od 25.386 dinara, što je bila već vrijednost jedne omanje kuće. (HDA, personalni dosje Banske uprave, br. 735, kut. 30)

²⁹ Bosiljka Janjatović, Stjepan Radić. Progoni – zatvori – suđenja – ubojstvo 1889–1928, Zagreb 2003, 168.

³⁰ Petar Teslić (Ostrvica kraj Gospića, 1883. – Sisak, 1937.). Uz pomoć vlasti podigao je najmoćnije sisačko industrijsko carstvo sastavljeno od tvornice alkohola, zdravstvenog kupališta, tvornice boca itd.

³¹ Kasnije je protiv Teslića Stjepan Radić podnio tužbu Sudbenom stolu u Petrinji, ali je javni tužilac odustao od postupka, jer da Telić nije imao namjeru ubiti Radića i za to nudi svjedočenje 55 svjedoka. Na tu se odluku Radić žalio 3. lipnja 1921. Banskome stolu u Zagrebu, ali je odluka bila ista. (B. Janjatović, Politički teror u Hrvatskoj 1918–1935. Zagreb, 2002, 156.)

Fancev nije pronašao ništa okrivljujućeg u Radićevu govoru, ali je Srčan mislio posve suprotno te je uputio poseban izvještaj podbanu Franku Potočnjaku koji je izdao nalog za uhićenje Stjepana Radića. Različito gledanje na ono što se dešavalo na skupštini izrodilo se u veliku aferu i dvogodišnji zatvor Stjepana Radića koji je u zagrebačkom zatvoru držan tako dugo bez suđenja, iako je to bilo protivno svim zakonima. Srčan je izvijestio da je Radić rekao “*Ova naša država još nije gotova. Mi hoćemo hrvatsku seljačku republiku, a Srbi ako hoće kraljevinu, neka im bude njihov kralj blagoslovljen, neka si ga imaju.*”³² Iako Radić ni jednom riječi nije ukazivao na potrebu stvaranja samostalne Hrvatske već je pomišljao na državu koja bi bila vezana osobom kralja, ali bi u njoj Hrvatska bila republika, a Srbija kraljevina, dakle bila bi stvorena složena država, Srčan je učinio sve da se Stjepan Radić uhititi. Međutim, sama je skupština u Galdovu završena bez incidenta, a odvjetnik dr. Godler je u ime Hrvatske zajednice čestitao Radiću na izvrsnom govoru. Stjepan Radić se nesmetano vratio u Zagreb. Međutim, Srčan je izradio svoj izvještaj, ponudio svjedoke, uglavnom državne službenike, među kojima i dr. Aleksandra Valentekovića odvjetnika i javnog bilježnika i žandare, i zatražio od podbana Franka Potočnjaka da uhapsi Radića. Ovaj je poslao Srčanovu prijavu Državnom odvjetniku Franji Urbanu, i 22. ožujka 1920. Stjepan Radić je uhićen u Slavenskoj knjižari u Jurišićevoj ulici br. 1. Srčan je htio uhititi Radića još u Sisku, ali se bojao 150 konjanika i mase naroda koji su došli slušati Radića³³. Zbog pokušaja Matka Laginje da se u optužnici ne spominje “zločinstvo protiv otečestva” i Potočnjakova insistiranja da upravo ta rečenica uđe u optužnicu, jer se time ponašanje Stjepana Radića okvalificiralo kao veleizdaja, svjedočenje Jakova Fanceva postalo je ključno. Istražni je sudac Sudbenog Stola u Zagrebu Petar Zrelec³⁴ postupak protiv Radića započeo krajnje nekorektno te je dr. Vladko Maček morao odstupiti s položaja branitelja, jer bi eventualno mogao biti i svjedok i u sukobu interesa, pa je na kraju kao jedini branitelj ostao Radivoj Walter, a onda su pridošli dr. Karlo Häusler i dr. Stjepan Ortner. Postupak se odu-

³² Hrvoje Matković, Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini, *Časopis za suvremenu povijest*, 1992, br. 3, 81.

³³ Matko Potočnjak, *Malo istine iz naše nedavno prošlosti*, Zagreb 1921, 23.

³⁴ Petar Zrelec bio je Đurđevčanin. Krajem 1918. radio je kao kotarski sudac u Đurđevcu da bi već 1920. bio istražni sudac Sudbenog stola, a 1918. i vršilac dužnosti Velikog župana u postupku eliminiranja Zagrebačke oblasne skupštine preko koje je Radić pokušao provesti sanaciju Hrvatske. Život Zrelca bi trebalo posebno istražiti u odnosu na njegovu ulogu prema Radiću i prema ljudima iz Podravine.

govlačio s time da su se analizirali propisi po kojima se sudilo u Hrvatskoj i u Srbiji, tražile nove mogućnosti kvalificiranja Radićevog govora što težim djelom i akcijama onih koji su bili protiv toga, a među njima je bio i državni nadodvjetnik Vladimir Aleksander i državni odvjetnik Zimmermann iz Senja. Zagrebačko pravosuđe moralo je ustuknuti pred naredbama predsjednika vlade Milana Vesnića i ministra pravosuđa radikala dr. Marka Trifkovića koji su zatražili ubrzanje postupka. Optužnicu je sastavio odvjetnik Urbani, koristeći se pri tome i Radiću nesklonim tiskom, pa je optužnica vrvila navodima iz druge ruke pa čak i neprovjerenim navodima iz tiska. Sve što je vlast imala protiv Radića bilo je uključeno u ovu optužnicu zasnovanu na Radićevu govoru u Galdovu, a zbog inzistiranja na točnosti svog izvještaja i Fancev se faktički našao u optužnici kao osoba nelojalna novoj državi. U optužnici je navedeno da je Radić galdovačku skupštinu otvorio poklikom “Živila republika” i da je govorio “... *‘Mi hoćemo narodno jedinstvo ili Jugoslaviju, ali Jugoslaviju federativnu, podpunu Jugoslaviju Slovenaca, Hrvata i Srba’*, te da će se uz privolu velikih demokracija *‘proglasiti u Zagrebu velika republika’* ... koja će biti izgrađena kao uzorna država.”³⁵ Glavna je rasprava trebala započeti 21. lipnja 1920, ali se čekalo da prođe Vidovdan pa je započela tek 8. srpnja i trajala sve do 4. kolovoza 1920. godine.³⁶ Optužnica je bila izvanredno teška – u nju je ugrađeno sve što je Pašićev režim imao protiv Radića. Čak su pribavljene i neke sudske presude izrečene Radiću u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Jakov Fancev saslušan je 14. srpnja 1920. On je i dalje ostao kod svog iskaza da Radić nije na skupštini u Galdovu ugrozio državu, a u Radićevu su se korist Fancevu pridružili i Stjepan Juhović-Vugić, Stjepan Svetec, Mijo Jakopčević i Mate Šegrc. No i Srčan, sisački kotarski načelnik, ostao je pri svojem ranijem iskazu. Stjepan Radić izjavio je da je sud u Osijeku koji ga je sudio 1912. bio mnogo pristojniji, mnogo čovječniji i pravedniji nego ovaj koji mu sudi.³⁷ Radić je u svoju obranu na suđenju govorio osam sati, pri čemu je izložio čitavu svoju ideologiju i sva svoja tadanja razmišljanja, osvrnuvši se i na svoje prošlo političko djelovanje. Dokazni je postupak završen 20. srpnja 1920. i tužitelj Urbani je zatražio da se zatvor pretvori u robiju te da se Radić osudi “za zločinstvo protiv otečestva i vladatelja i radi prestupljenja protiv zakona vlasti i javnog

³⁵ B. Janjatović, Stjepan Radić: Progoni, n. dj., 179.

³⁶ B. Janjatović, Stjepan Radić: Progoni, zatvori, suđenja, ubojstvo, str. 170–192. Cijeli sudski postupak protiv Radića je detaljno prikazan u ovom radu.

³⁷ Isto. Stjepan Radić: Progoni, str. 195.

poredka” ali i zbog toga što je tražio “*posebnu hrvatsku neutralnu seljačku republiku*”. Čitav postupak protiv Radića pratili su vrlo intenzivno svi zagrebački listovi, ali su komentari bili vrlo različiti. Presuda je pročitana 4. kolovoza 1920. bez nazočnosti Stjepana Radića. Radić je osuđen na dvije i pol godine robije, ali do izvršenja presude nikada nije došlo. Radić je ionako sjedio u zatvoru, a cijeli je postupak ukinut 28. studenog 1920. ukazom regenta Aleksandra koji je mislio da će zbog te amnestije hrvatski seljaci glasovati za demokrate. Treba reći da je ban Matko Laginja, zajedničar, bio protiv Radićeva uhićenja kao i protiv toga da se Radićev govor okvalificira kao veleizdaja. To ga je stajalište suprotno vladi konačno stajalo banske stolice, kada je, na osnovi kraljevog ukaza o općoj aboliciji, uoči parlamentarnih izbora pustio Radića iz Zagreba.

Dugo vremena nakon toga Franjo Fancev bio je u strahu, i to ne bez razloga, da će biti otpušten.³⁸ No kako je imao brojnu obitelj (osim kćeri rodio mu se 6. svibnja 1922. sin Krešimir, a 10. studenog 1923. i drugi sin Božidar-Tomo, a onda su rođena još dva sina), nisu ga otpustili već su ga počeli maltretirati davanjem najtežih poslova i zaustavljanjem u napredovanju. Tako je odmah nakon Galdova bio premješten kotarskoj oblasti u Jastrebarsko. Tom se premještanju protivio inženjer Baldauf, direktor Građevinske direkcije u Zagrebu, tvrdeći da Franjo Fancev rukovodi financijsko-upravnim poslovima šumskog gospodarstva u Farkašiću gdje se po odluci predsjednika Zemaljske vlade proizvodi ogrjevno drvo za zemaljske urede i činovništvo u Zagrebu, čime je državnom eraru uštedeno barem milijun kruna. “*Drugu osobu usred posla uputiti u komplicirani ustroj takve organizacije je nemoguće, a povrh toga i nema takve osobe, koja bi htjela taj posao vršiti*”. No ideja o premještanju nije nestala, iako su ga zadržali na tom području dok nije obavio posao. U veljači 1922. slijedilo je novo premještanje u Karlovac za zadružnog povjerenika za kotareve Karlovac i Vojnić, s tim što je, pod prijetnjom disciplinskog postupka, zatraženo da u najkraćem roku napusti državni stan u Sisku.

Zaposlenje u Karlovcu bila je jedna od najodgovornijih i najtežih službi Jakova Fanceva. Trebalo je rješavati zadružne probleme na ogromnom području Karlovca i Vojnića, bremenitom kojekakvim napetostima, a i zadruge su se nalazile u teško pristupačnim selima. Fancev je obavio silan posao,

³⁸ Svi su podaci u nastavku uzeti iz personalnog dosjea Franje Fanceva (HDA, *Personalni dosije* Banske uprave, br. 349).

a isplata putnih troškova za vrijeme krize i nije isplaćivana, jer su državnim činovnicima plaće snižene za 10%, a zbog iscrpljenosti državnog budžeta izostale su dakako i isplate putnih troškova. Fancev je stalno bio izložen zakidanjima i političkoj pasci. Kada je u rujnu 1923. zamolio trodnevni dopust, jer je zbog obiteljskih razloga mora otići u Virje, jedva mu je to odobreno i to pod uvjetom da podnese izvještaj odmah nakon povratka. Kod prevođenja u državne službenike 1923. komisija ga je prevela tek kada je odobrenje dao Komitet ministara odlukom od 31. prosinca 1923, ali mu je tom prilikom određen niži razred, što je dakako bila kazna za Galdovo koje ga je pratilo još niz godina. Sve do 1931. godine nije koristio ni godišnje odmore, a onda su mu umjesto mogućih 40 dana dali svega 25 dana. Taj se odnos ponešto ublažio tek kada je počeo obolijevati.³⁹ I napredovanje mu je zapelo: kada je banski savjetnik Pogačić 1923. predložio pokrajinskom namjesniku Jurju Demetroviću da se Franjo Fancev unaprijedi u viši razred, jer je u najkraćem roku uredio “... zanemarenu zadružno-diobnu referadu velikim marom i jer već ima 13 godina službe”, odgovoreno je da je Francev “... 26-i na redu da se promakne u viši čin”. I prilikom ocjenjivanja davane su mu relativno slabe ocjene, premda je stalno morao raditi na terenu, i po kiši i suncu, i rješavati zadružne sporove koji su znali biti silno komplicirani. Stalno ga je na oprez upozoravao i otac Stanka Lasića koji je kao učitelj bio još “... u svojoj mladosti radićevac od glave do pete”, i koji je radi povremenih izjava u korist HSS-a imao teškoća u svom službovanju.⁴⁰ Fancev i Lasić primjeri su izvrsnih službenika koje je država trebala jer su bili sposobni, ali ih nije baš mazila.

Iako nije pripadao niti jednoj stranci, Lasića su povremeno premještali izvan Karlovca, a onda je, zalaganjem prijatelja kojima je bio neophodan kao pjevač i dirigent, bio vraćan u grad Karlovac, iako je i dalje za njega “HSS bila Hrvatska” te je i 1935. i 1938. glasovao za Mačeka. Jakov Fancev nije bio pjevač, ali je zato svojom izvanredno ozbiljnom pojavom a i “ruskom bradicom” zavaravao one koji su sumnjali u njegovu političku lojalnost. Iz

³⁹ U listopadu 1930. bio je na vojnoj vježbi, a onda je u ožujku 1931. dobio gripu koja se pretvorila u upalu pluća.

⁴⁰ S. Lasić, n. dj., 591. No njegovu mačekovštinu, a i pjevanje i sviranje na orguljama u raznim društvima, zapamtile su ustaše pa je u listopadu 1941. bio premješten u školu u Lukinić Brdo na Vukomeričkim goricama koje je bilo 20 km udaljeno od najbliže željezničke postaje i gdje su već sva srpska sela bila spaljena. Srećom je na isti način kao i ranije bio opet vraćen na službovanje u Karlovac. (Isto, str. 71)

obiteljskih je razloga za državne činovnike politička sloboda bila je neostvariva iluzija, a mislim da je ona fraza “Bumo nekak preživeli” u obitelj Lasić došla iz obitelji Fancev.⁴¹ Karlovačko je područje kao put prema moru bilo izloženo izvanrednom teroru i kontroli i ono što se tu dešavalo teško je opisati. Nedvojbeno je da je to utjecalo na ponašanje mlade generacije koja je poslije rata bila prisiljena uključiti se u politiku, ukoliko joj se nije posrećilo da započne znanstvenu karijeru, kao što je to uspjelo Mladenu Fancevu, jednom od sinova Jakova Fanceva. No cijeloj toj generaciji ostala je određena nesigurnost koju ne nalazimo u današnje vrijeme kada se mladima čini da su im otvorena sva vrata i sva dostignuća.

Položaj Jakova Fanceva nije se promijenio ni poslije smrti Aleksandra Karađorđevića. Ukazom Namjesnika III-18129 od 8. lipnja 1937. a na prijedlog ministra unutrašnjih poslova, Fancev je “*po potrebi službe*” postavljen za političko-upravnog sekretara IV grupe drugog stepena u kotaru Udbini. To je rješenje po nalogu Ministra unutrašnjih poslova Antuna Korošca potpisao njegov zamjenik Dragiša Cvetković.⁴² Tek je u travnju 1940. Fancev postavljen za odjelnog savjetnika IV grupe prvog razreda, ali je i dalje ostao na istom mjestu tj. zadružni povjerenik u Karlovcu.⁴³ Međutim, čini se da Jakov Fancev nije više imao ambicija da ode iz Karlovca i da iskoristi priliku te naplati ono što je morao otrpjeti 1920. i kasnijih godina. Možda je on, kao i brat mu Franjo, zaključio da vlada Banovine Hrvatske baš i nije savršena i da je, po onoj staroj virovske (koju je vjerojatno i Maček pokupio od svoje prve supruge Virovke) – dok se veliki tuku, malima bolje pod stol – bolje gledati razvoj događaja sa strane, odnosno čekati bolje vrijeme, bolju vladavinu i bolje ljude. Nisam baš sigurna da je ta uzrečica posve u redu, premda i ja po njoj živim.

Primljeno 1. rujna 2007.

⁴¹ S. Lasić, n. dj., 591.

⁴² HDA, personalni dosje F. Fanceva.

⁴³ Isto. Spis predsjedničkog ureda Banske vlade Banovine Hrvatske, br. 11715 od 17. IV. 1940. sa Šubašićevim potpisom.

SUMMARY

FEW WORDS ON THE CONDITIONING OF CAREER AND POLITICS ON THE EXAMPLE OF FRANJO AND JAKOV FANCEV

Mira Kolar-Dimitrijević, Ph. D.

As he described in his autobiography, during his childhood in Karlovac Stanko Lasić was a friend of Jakov Fancev's sons. Jakov Fancev was a brother of a literary historian Franjo Fancev. Both were born in Virje and it seemed that both would have prosperous, brilliant careers – until the involvement of politics. The contribution deals with the consequences of a political incident that occurred in 1920 in Galdovo upon the Fancev brothers' careers, with the main aim at providing a picture of social life in Croatia between the two world wars on the basis of two biographies.

Key words: Franjo Fancev, Jakov Fancev, Virje, Stjepan Radić, Galdovo, Karlovac, politics